

УДК 316.334.2:314.15(477)

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Чорна Вікторія Олександрівна – викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

У статті розглянуто причини і наслідки трудової міграції населення України. Останнім часом все більше громадян України їдуть за кордон на постійне, тривале або тимчасове проживання, вбачаючи в цьому надійний шлях вирішення багатьох життєвих проблем. Збільшення числа бажаючих виїхати пов'язане також з пошуком нових ідеалів, із вмістом матеріалів засобів масової інформації, в яких ідеалізація всього закордонного віднедавна замінила його різку критику, а також через все ще невелику кількість безпосередніх контактів, інформацією дійсних обставин життя на Заході. Однак трудова міграція робочої сили нерідко породжує негативні зовнішні ефекти, які приймають форму витрат, що важко піддаються вартісній оцінці.

Ключові слова: соціальні виміри, трудова міграція, життєві проблеми, міграція робочої сили, населення.

В статье рассмотрены причины и последствия трудовой миграции населения Украины. В последнее время все больше граждан Украины выезжает за границу на постоянное, длительное или временное проживание, видя в этом надежный путь решения многих жизненных проблем. Увеличение числа желающих выехать за рубеж связано также с поиском новых идеалов, с содержанием материалов средств массовой информации, в которых идеализация всего заграничного с недавних пор заменила его резкую критику, а также через все еще небольшое число непосредственных контактов, информацией действительных обстоятельствах жизни на Западе. Однако трудовая миграция рабочей силы нередко порождает негативные внешние эффекты, которые принимают форму расходов, которые трудно поддаются стоимостной оценке.

Ключевые слова: социальные измерения, трудовая миграция, жизненные проблемы, миграция рабочей силы, населения.

In the article causes and consequences of work migration of population of Ukraine are considered. These days we can find more and more people in Ukraine living their country and moving abroad for the rest of their life, for a long or for a short period of time. This way people see the only way to solve their vital problems. The increasing number of willing people to go abroad is also connected with the political situation of our country, with the political movements that try to find new support and resources with the help of mass media which previously had idealized the life abroad but now criticizes it. Also mass media does not have much information about life in the West because there are not many direct contacts with the people who live there. However, the work migration of working class often causes negative outward effects which take forms of costs that are difficult and even sometimes impossible to value in money.

Keywords: social measuring, work migration, vital problems, migration of working class, population.

Міграція як особливий феномен завжди розглядалася в певному контексті – економічному або соціальному, історичному або культурному, демографічному або етнічному. І це не випадково. Міграційні процеси сильно детерміновані змінами, що відбуваються в житті одного або декількох суспільств, і в цьому значенні вони є індикатором розвитку практично будь-якої з його сторін – політичної, етносоціальної, стану ринків праці і т. д. Крім того, відрізняючись між собою не тільки в кількісному, але і в якісному відношенні, різні міграційні потоки мають свою специфіку й не можуть не впливати на ситуацію як у суспільствах, з яких вони походять, так і в суспільствах, які їх приймають. Отже, «міграція населення» (від лат. *migratio*— переселення) означає переміщення населення (мігрантів) на інші території зі зміною місця проживання, на постійне або тимчасове мешкання [1, с. 125].

З одного боку, міграція населення суттєво впливає на збалансованість ринку праці, змінює економічний і соціальний стан населення, часто супроводжується зростанням освітньої і професійної підготовки, розширенням потреб задіяних у міграції населення людей. А з іншого – масовий притік мігрантів може бути причиною збільшення безробіття, посиленого тиску на соціальну інфраструктуру. Тим самим міграція населення опосередковано впливає на рівень життя корінних мешканців, на демографічну та

соціальну структуру, розміщення і розселення населення, його етнічний склад та може призвести до напружених стосунків між різними зацікавленими державами, а іноді до міжнародної нестабільності.

Окремі напрями регулювання трудової міграції різних соціальних та соціально-демографічних груп розроблені в дослідженнях Е. Лібанової, О. Малиновської, В. Мойсеєнка, В. Нижника, О. Овчиннікової, В. Онікієнка, В. Переведенцева, Т. Петрової, М. Пітюлича, С. Пирожкова, І. Прибиткової, Л. Рибаківського, Л. Семів, В. Сонцева, А. Стасяка, В. Стешенко, З. Фільрозе, О. Хомри, М. Шабанової та ін. [3, с.78]. Дослідження, проведені в останні роки, засвідчили, що в Україні значна частина міграційних потоків обумовлюється не туризмом, відпочинком, чи відвідинами родичів і знайомих, а здійснюється з метою отримання доходу. Економічні труднощі перехідного періоду, безробіття та неповна зайнятість, низькі доходи та затримки з виплатою зарплатні та пенсії примусили багатьох людей шукати заробітку за кордоном. Трудова міграція спричинила різні за проявом і глибиною та гостротою соціальні наслідки, які потребують соціологічного вивчення.

Мета статті – визначити соціальні виміри трудової міграції населення сучасної України.

Загалом у структурі трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні: офіційна трудова міграція – переміщення громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах (саме їх і фіксує офіційна статистика); неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах; успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн; міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі [6, с. 65].

Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у багато разів більша за офіційну. Певне уявлення про масштаби трудової міграції дають дані прикордонної статистики в комбінації з результатами соціологічних опитувань міжнародних пасажирів у пунктах перетину кордону, які засвідчують, що з метою працевлаштування і торгового бізнесу здійснюються відповідно близько 4% і понад 16% виїздів на західному кордоні, 14% и 25% – на східному. Враховуючи різну інтенсивність руху на різних ділянках кордону, а також той факт, що щорічно українці понад 15 млн. разів перетинають кордон у напрямку виїзду, можна підрахувати, що громадяни України приблизно 1,4 млн. разів на рік виїждять за кордон з трудовими і близько 3 млн. – з комерційними цілями [3, с. 78]. За даними офіційної статистики на 2013 р. в Росії на заробітках знаходиться 496,1 тис. осіб (42,7% від загального числа тих, хто виїхав на заробітки), у Польщі - 167,8 тис. осіб (14,4%), в Італії - 153,3 тис. осіб (13,2%) [10]. Разом з тим існують й інші, значно більші оціночні дані щодо кількості українських трудових мігрантів. Деякі економісти називають цифру до 5 млн. осіб. Політики піднімають її ще вище, вважають, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн. громадян. Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони, однак, засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне і соціальне значення [5, с. 6].

Важливим соціальним виміром трудової міграції є зміна її характеру, що стало відчутним з початку 90-х років ХХ ст. Змін зазнали: основна стратегія поїздок (спосіб заробітку), тривалість поїздок, їх географія, структура робіт, що виконуються; демографічні характеристики мігрантів; чинники, що зумовлюють трудову міграцію [5, с.5].

Соціальним виміром трудової міграції є також стратегія поїздок, яка теж зазнала змін, а саме: «човників» заміщують «гастарбайтери». Коли кордони було відкрито, «перші ластівки» заробітчанаства виїжджали до сусідніх країн з дешевими товарами вітчизняного виробництва. Продавши їх і придбавши за кордоном предмети широкого вжитку, вони заробляли, продаючи привезене вдома. «Човникові» міграції не тільки допомогли багатьом українцям вижити у найскрутніший період реформ, але й дозволили їм набути досвіду господарювання в ринкових умовах, уможливили перетворення частини з них на підприємців. Вони відіграли також помітну роль у забезпеченні споживчого ринку дешевими імпортованими товарами широкого вжитку в умовах, коли власне їх виробництво було у кризі, а купівельна спроможність населення низькою. У подальшому набуті завдяки комерційним поїздкам досвід та зв'язки використовувалися трудовими мігрантами для налагодження поїздок з метою працевлаштування, що забезпечували, як правило, вищий і стабільніший заробіток. Таким чином, заробітчанські міграції громадян України на сьогодні трансформувалися з переважно комерційних («човникових») у, головним чином, трудові, що здійснюється з метою працевлаштування.

Зміна стратегії поїздок (способу заробітку) потягла за собою зміну тривалості перебування більшості мігрантів за кордоном – вона істотно зросла. Якщо в середині 90-х рр. XX ст. однозначно переважали кількадевні виїзди, а більше місяця тривала лише кожна п'ята поїздка, то тепер найбільш поширеними виявилися поїздки трудових мігрантів терміном від 1 до 6 місяців (приблизно половина від загальної кількості поїздок). На такий термін українські трудові мігранти виїжджають здебільшого до Росії, Польщі, Німеччини. Кожна п'ята поїздка, спрямована переважно до Італії, Іспанії, Португалії, тривала ще довше – у середньому 1,5 – 2 роки [4, с. 139].

Значно розширилася географія країн призначення українських трудових мігрантів. Хоча Росія та країни, що є нашими західними сусідами залишаються найбільш відвідуваними українськими заробітчанами, збільшується їхня присутність у «старій» Європі, деяких азійських, навіть латиноамериканських країнах. На сьогодні основними сферами, де зайняті трудові мігранти є: будівництво, сільське господарство (збирання врожаю), домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та німечних людей похилого віку), сфера торгівлі та сервісу (у т.ч. – готельний бізнес). Разом з тим, приблизно після 2000 р. спостерігається стрімке зростання мігрантів, що працевлаштовуються в країнах старої Європи (передусім – Італії) як домашня прислуга та у сфері торгівлі і сервісу. Зростання рівня доходів серед громадян призвело до попиту на прислугу, нянь, покоївок тощо і в цих країнах (особливо в Польщі). Зміни у структурі попиту на робочу силу з часом призвели до відповідних змін у структурі видів робіт, що виконуються українськими працівниками-мігрантами [4, с. 176].

Відбулися зміни демографічних характеристик мігрантів. Роботи в сфері будівництва виконують практично тільки чоловіки, у сільському господарстві серед працівників-мігрантів існує приблизний гендерний паритет, а праця у домашньому господарстві та сфері сервісу є прерогативою жінок. В середині 90-х рр. XX ст. трудова міграція характеризувалася переважно такими словами: «чоловіки», «будівництво», «Польща» (країни Вишеградської групи) або «Росія». Зміна попиту на західних ринках праці (правильніше говорити про зміну можливостей працевлаштування), що відбулася на початку 2000-х років, призвела до масового виїзду на заробітки за кордон жінок з метою працевлаштування хатніми робітницями, нянями, покоївками тощо в Італії та інших країнах «старої» і «нової» Європи. Трудова міграція почала набувати «жіноче обличчя». Із сіл Західної України до Італії жінки виїжджали цілими групами, залишаючи вдома чоловіків з дітьми. Слід брати до уваги, що домашньою прислугою тамтешні господині намагаються наймати жінок середнього віку – щоб вони були з навичками хатньої роботи, без великих домагань та не становили небезпеки стосовно спокушання господаря [9, с. 41].

Причини трудової міграції в Україні, як свідчать численні дослідження, мають майже виключно економічний характер. Проте, якщо на початку 90-х рр. XX ст. виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їхньою метою у більшості випадків є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання дітей тощо. Внаслідок певного покращення економічної ситуації безробіття та невиплати зарплатні втратили значення основних «виштовхуючих» факторів, натомість вдаватися до трудової міграції людей примушує ситуація, коли роботу знайти можна, проте прожити на запропонований заробіток неможливо, а вирішити життєво важливі матеріальні проблеми – й поготів. Найпоширеніші мотиви, які зумовлюють поїздки за кордон: заробіток задля поліпшення житлових умов (купівля квартири чи побудова будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку, заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо); накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах; накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи; мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо) [6, с. 67].

Разом з тим, наслідки трудової міграції далеко не однозначні. Збільшення грошової маси завдяки переказам заробітчанин призводить до зростання цін, дешеві імпортні товари, привезені «човниками», створюють конкуренцію товарам вітчизняного виробництва. Орієнтовані на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив заробітків за кордоном на розвиток малого бізнесу є вкрай скромним внаслідок податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, невіри громадян у перспективи малого бізнесу. Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах. Вона призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу. Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки як внаслідок руйнації сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «емігрантського» способу життя [3, с. 78]. Водночас, абсолютна кількість розлучень за останні роки збільшилася майже у півтора рази. Ще більш складною сімейною проблемою,

яка переростає у соціальну, є виховання дітей трудових мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів.

Отже, суперечливість явища трудової міграції підводить до висновків про те, що основний зміст політики держави у відповідній сфері має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у т. ч. – трудових мігрантів) та суспільства результатів. Політика регулювання трудової міграції має виходити з того постулату, що право громадянина виїжджати на роботу за кордон є невід'ємним від його права на гідний рівень життя вдома, тобто права мати роботу або власну справу, яка б дозволяла реалізувати себе і забезпечити добробут родини.

Література:

1. Євтух В. Б. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник / Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. – К. : Вид-во УАНАП «Фенікс», 2003. – С.125,144, 255.
2. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2005. – № 4. – С. 19-21.
3. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О./ – К. : РВПС України, 2002. – С. 78, 93.
4. Інформаційне забезпечення ринку праці в Україні: Матеріали семінару, м. Ялта, 25 – 27 вересня 2002 р.– К. : Держкомстат України, 2002. – С. 139, 176-178.
5. Івашко О. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально / О. Івашко, А. Бень // Голос України. – 2003. – 3 квітня. – С.5-7.
6. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія О. А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – С. 65-77.
7. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – К., 2002. – № 4. – С. 159-160.
8. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997 – 2002 рр.) / В. Сусак // Україна в сучасному світі: Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К. : Стило, 2003. – С. 194-196.
9. Трудова міграція населення: кількісний та географічний аспекти / Міністерство праці та соціальної політики України. – Тернопіль : Лідер, 2002. – С. 41-45.
10. Украинцы ездят на заработки в Италию, Россию и Польшу 19.06.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/578417-ukraintsyi-ezdyat-na-zarabotki-v-italiyu-rossiyu-i-polshu.html>.